

Otych O.M.

ARTISTIC – DIDACTIC VIEWS OF UKRAINIAN TEACHERS AND ARTISTS OF XIX-BEGINNING OF XX A.D.

In clause the basic pedagogical ideas and approaches of the Ukrainian figures of education and culture XIX – beginning XX centuries to use of art in development of the person pupils are analysed. The pedagogical value of this historical-pedagogical experience is reasonable and the prospects of introduction it in educational process of modern educational establishments are certain.

Key words: the person, art, pedagogics of art, national culture.

Отяч О.М.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ УКРАИНСКИХ ДЕЯТЕЛЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ И КУЛЬТУРЫ IX – НАЧ. XX СТ.

В статье проанализированы основные педагогические идеи и подходы украинских деятелей образования и культуры XIX – начала XX столетия к использованию искусства в развитии личности воспитанников. Обоснована педагогическая ценность этого историко-педагогического опыта и определены перспективы внедрения его в учебно-воспитательный процесс современных образовательных учреждений.

Ключевые слова: личность, искусство, педагогика искусства, национальная культура.

УДК 37 (09)

Дорошенко Т.В.

СОФІЯ РУСОВА ПРО ЗНАЧЕННЯ ГРИ У РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У статті обґрунтовуються актуальність і необхідність звернення в наш час до спадщини видатного педагога Софії Русової, висвітлюються її погляди на теорії походження гри, значення гри в розвитку дитини, у вихованні національних рис особистості.

Ключові слова: гра, педагогічна концепція, національний фактор, теорії походження гри, розвиток, виховання, навчання, гуманізм.

Роль гри в розвитку, становленні особистості дитини незаперечна. Особлива цінність гри для дитини полягає не тільки в тому, що вона дає їй можливість як загального, так і фізичного, духовного зростання, а й у плані підготовки до різних сфер життя. Важливість ігор, як справедливо зазначає Н. Сазонтьєва, полягає в тому, що вони виступають самостійним явищем культури і не потребують вироблення штучної мотивації. До того ж, „ігри мають давню традицію регламентації і творчого перетворення соціальних взаємин у ціннісно-естетичному і функціональному планах” [12, с.43].

Сьогодні спеціалістів-психологів і педагогів у всьому світі турбує те, що сучасні діти перестають грати. Змінилася і сама якість, сутність дитячої гри: вона стала не такою веселою, але більш агресивною та індивідуалістичною [1]. Все більше з'являється примітивних ігрових форм – пустощів, проказ, забав, які часто переходять навіть у хуліганство: пустощі з вогнем,

вибухи, знущання над тваринами, безглузде руйнування тощо. Розірваний багатовіковий неперервний ланцюг передачі ігрової традиції від одного дитячого покоління іншому.

Актуальною є проблема відродження традиційних, в тому числі, й народних ігор – генетичного фонду ігрової культури кожного народу.

Надзвичайно цікавими і корисними для теорії і практики сучасної освіти є погляди відомого педагога Софії Федорівни Русової на проблему організації ігрової діяльності дітей. В контексті своєї педагогічної концепції С. Русова висловила багато цінних для нашого сьогодення думок, положень і висновків з цієї проблеми.

Мета статті полягає у систематизації поглядів С. Русової на походження гри, значення її в загальному розвитку дитини, у вихованні національних рис.

У педагогічній спадщині С. Русової порушені фундаментальні проблеми української педагогіки перших десятиріч ХХ ст., насамперед її концептуальні засади: мета, завдання, зміст національної освіти, питання взаємозв'язку розумового, фізичного, морально-етичного й естетичного виховання підростаючого покоління. Як одностайно стверджують дослідники (І. Зайченко, О. Проскура, І. Пінчук), центром педагогічної концепції Софії Русової є дитина, особистість з природженими їй задатками, здібностями, можливостями, талантами. Головне завдання виховання вона вбачала у забезпеченні розвитку цих чинників, а також у формуванні в дітей національної свідомості, загальнолюдської моралі, у підготовці працелюбної, творчої особистості.

С. Русова, спираючись в значній мірі на великий власний педагогічний досвід, приходять до висновку, що „тільки найпильніша увага до всіх виявів фізичного та духовного складу дитини може забезпечити досконалий розвиток духу й тіла” [10, с.3].

Увага до дитини виявилася в найважливіших принципах педагогічної концепції вченої: гуманізму, демократизму, природовідповідності, індивідуалізації навчання й виховання, соціальної обумовленості виховання та ін.

Виховання, за переконанням С. Русової, об'єктивне явище суспільного буття, покликане забезпечити життєву наступність між старшими і молодшими поколіннями, реалізується в конкретних історичних умовах.

На думку С. Русової, особистості найперше притаманні дві такі якості, як активність і творчість. Джерелами їх є, з одного боку, інстинктивні потреби, а з другого – детерміновані соціально-суспільні інтереси, трудова діяльність, відношення в колективі та ін. Розглядаючи подану В. Лаєм класифікацію інстинктів, які відіграють особливу роль у справі виховання, а саме: 1) інстинкт руху, 2) гри, 3) творчості, 4) цікавості, 5) боротьби, 6) колекціонування, 7) переймання, 8) соціальний або товариський, 9) інстинкт приймання, – С. Русова детальніше аналізує соціальний інстинкт [9, с.42-61], оскільки саме „в ньому лежить ґрунт природного морального виховання” [11, с.28]. За спостереженнями вченої, соціальний інстинкт починає проявлятися у дітей 2-річного віку і далі з кожним роком потреба дитини як самостійного індивідуума у спілкуванні з іншими людьми, товаришуванні, згуртуванні посилюється, досягаючи апогею в підлітковому віці [2, с.46-47].

С. Русова заперечувала позицію Й. Гербарта, який метою виховання вважав необхідним „порушити спокій дитячої душі, зв'язати її вірою і ласкою, щоб по бажанню, по волі вихователя викликати ті або другі змагання, хвилювати душевний спокій дитини” [5, с.8]. „Це страшні поради, до яких треба ставитися майже негативно, – застерігала вона, – не порушувати спокій дитини мусимо ми, а прислухатися, що саме лунає, що панує в цій чистій глибині, й усіма засобами задовольняти найкращі змагання, знаходити засоби, щоб потроху зникало усе таке, що шкодило б і самій дитині і її оточенню” [5, с.8]. В іншій статті дослідниця зазначала, „що інтимну природу дитини не можна і не треба трансформувати, але придивлятися до неї, розвивати усі здібності і пам'ятати, що кожна особа є велика цінність” [6, с.110].

Разом з тим вчена вказувала на величезну силу виховного впливу на формування і розвиток дитини та необхідність здійснення цілеспрямованого і планомірного впливу під керівництвом вихователів: „треба, насамперед, якнайкраще придивитися, пізнати душевний та фізичний стан дитини, розібратися у тому, до чого вабить дитину та від чого її відвертає. Треба пестливо викликати її довір'я, її одверті признання, щоб у відносинах між педагогом з дитиною не було страху” [10, с.12]. Таку можливість педагогу дає дитяча гра. В іграх сповна

виявляється природа дитини, її нахили, здібності, смаки, вподобання; розкривається рівень розумового, морального, фізичного й естетичного розвитку [10, с.37].

У визначенні мети виховання у С. Русової основними й найважливішими структурними компонентами розвитку і формування особистості виступають розумове, моральне, естетичне і трудове виховання, елементи політехнізму, а також розвиток творчих здібностей, нахилів і задатків учнів.

Розумовому вихованню учнів С. Русова надавала першочергового значення, оскільки воно слугує основою освіти, всебічного розвитку особистості, індивіда, сприяє прогресу науки, техніки, культури, мистецтва.

Основою для розвитку мислення, на думку С. Русової, слугує розвиток сприймань, уваги, пам'яті. Для формування і утворення ясних сприймань необхідним є розвиток органів відчуття дитини, особливо зору, дотику, слуху, в процесі якого виховуються здібності до спостережень і порівнянь речей, предметів тощо. „Перша вимога всякого виховання, – писала Софія Федорівна, – привчити дітей добре придивлятися до речей, вміти добре розрізняти різну форму, різний колір, цебто виховувати увагу дітей до своїх приймань і пам'ять на них” [9, с.103].

У книзі „Теорія і практика дошкільного виховання” С. Русова подала цілу низку дидактичних матеріалів, розташованих в порядку труднощі і складності змісту й форми для зміцнення пам'яті у дітей дошкільного віку. Надаючи великого значення розвитку пам'яті у справі розвитку мислення дитини, розумового виховання, вчена зауважувала, що пам'ять, як і увагу, можна поліпшити шляхом класифікації її за типами і визначення, який з типів властивий даному учневі у відповідному віці. Пам'ять можна поліпшити також, зміцнюючи у дітей звичку до концентрації уваги, систематичного пригадування, розвитку волі і бажання учня запам'ятати даний матеріал, встановлення якомога тіснішого взаємозв'язку навчального матеріалу з життям, практикою, вихованням самостійності в учнів. Цінним засобом у цьому, на думку С. Русової, є гра.

Помітне місце в працях С. Русової займають питання, пов'язані з формуванням в учнів інтелектуальних умінь, зокрема так званих навчальних умінь. Вона подала конкретні поради, як виробляти в учнів уміння читати, слухати, писати, працювати з книгою. При цьому С. Русова важливого значення надавала емоційному фактору навчання. Емоційність навчання, з її точки зору, означає такий характер організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, при якому у них збуджується інтерес і внутрішнє захоплення до активної навчально-пізнавальної діяльності. „Виховання має спеціальними засобами культивувати загальносприятливий емоціональний ґрунт. Настрій і почуття мають загальний вплив на все навчання. Дуже важливо звертати увагу на емоціональний розвиток, бо інтелектуалізувати все навчання дуже небезпечно: таке навчання сушить, приносить утому й нудоту” [3, с.21-22], – підкреслювала дослідниця. Вона вказувала, що емоційність навчання може забезпечуватися особистістю педагога, який сам має інтерес до предмета і захоплює цим інтересом дітей, а також низкою дидактичних прийомів і методів, окремі з яких вказала у книгах „Теорія і практика дошкільного виховання”, „Нові методи дошкільного виховання”, „Дидактика” та ін. З аналізу педагогічних праць С. Русової видно, що вчена серед таких методів великого значення надавала іграм.

Розумове виховання дуже важливе для розвитку моральних звичок дитини. Завдяки розуму нормуються і координуються почуття, емоції, нахили; воля – це головний чинник, що дає змогу опанувати своїми емоціями. Розвиток волі – це головне у формуванні характеру, бо людина з слабо розвиненою волею не може мати твердого незалежного характеру. В уміло поставленому вихованні воля розвивається інстинктивно, вперше виявляється в координації рухів і бажань, коли дитина сама намагається брати, хапати, бути самостійною. Треба давати дитині таку можливість, але всі її прагнення необхідно спрямовувати на все добре, позитивне.

Починаючи з дошкільного періоду і в подальшому, особливо у шкільні роки, у дітей необхідно виховувати такі моральні, інтелектуальні та соціальні добродієвності та культурні звички, як акуратність, стриманість, мужність, пошану до старших і товаришів, терпимість, настирливість, творчість, розважливість, любов до правди, чутливість, уважність, скромність тощо. Всі ці звички й добродієвності виробляються поступово у грі, праці, спілкуванні.

У багатогранній педагогічній спадщині видатної громадської діячки, просвітительки, знаного педагога і психолога, Софії Русової, одне з центральних місць займає концепція національної системи освіти, національної школи та національного дошкільного виховання.

С.Ф. Русова наполягала, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами коліскової, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок мають здійснюватися прилучення дітей до національної культури. У багатьох своїх працях С.Русова наголошувала на винятковій ролі гри для становлення особистості дитини, перш за все, дошкільного та молодшого шкільного віку.

„Гра – найвидатніша форма природного розвитку. В грі беруть участь інстинктивні нахили і природний склад душі (характер), що повстає від спадщини й потрібен людині задля майбутньої діяльності”, – ці думки американського психолога Дж. Болдуїна поділяє С. Русова [5, с. 46-47].

Софія Федорівна зазначає, що гра має велике значення у національному вихованні дитини: „На іграх яскраво відбивається національний вплив. У грі дитина поводить себе безпосередньо, бо в грі вона живе цілком натурально, тими почуттями, що їх вона в той час переживає. Нам, дорослим, треба якомога менше втручатися в дитячу гру і якомога менше обмежувати час ігор” [4].

На думку С. Русової, національний фактор, що яскраво відображений в іграх, має надзвичайно сильний емоційний вплив на розвиток дитини. В іграх діти добре виявляють і тренують свою самостійність, кмітливість, увагу і мислення, вольові якості. Найважливішим результатом гри є глибока емоційна задоволеність дитини самим її процесом, що найбільшою мірою відповідає потребам і можливостям дійового пізнання навколишнього світу та активного спілкування з людьми.

Значення гри у вихованні особистості дитини Софія Федорівна намагалася визначити, виходячи з аналізу теорій походження гри. Аналізуючи погляди зарубіжних авторів на виникнення дитячої гри, вона відзначала, що всі без винятку педагоги намагаються підвести її під якусь наукову теорію, але „вони не досить правдиво пояснюють цей природний нахил дітей”. Софія Федорівна не погоджувалася з тими філософами, педагогами, котрі вважають гру відпочинком для дитини (німецькі філософи Х. Штейнталь і Лацарус); вона вважала, що ця теорія придатна більше для старших дітей, а маленькі діти можуть гратися цілий день, бо ж не мають ніяких обов’язків, дорослі навіть можуть стримувати дітей від розваги. Аналізуючи другу теорію – теорію „зайвої енергії”, педагог відзначала, що ця теорія „нічим так виразно не дає про себе знати, як дитячою іграшкою” і що її (теорію) найкраще розвинув Г. Спенсер.

С.Ф. Русова схилилася до погляду американського психолога Карра, який зазначив, що гра має такі корисні для дитини моменти: приємно проведений час; вихід зайвої енергії, яка може мати антисоціальний напрям; відпочинок; відновлення сил; працю тіла й душі.

На думку С.Ф. Русової, гра повинна зайняти достойне місце і в початковій школі: „По методам нової школи кожна наука в початковій школі мусить наближатися до гри, але не тому, що до неї треба ставитися недбало, а тому, що вона таким чином, зможе захопити дітей, як захоплює їх гра; тому й до навчання математиці, й до навчання грамоті пристосовано чимало ігор: лото, карти й ін.” [8, с.9].

Софія Русова згадує відомого педагога Декролі, який видав цілу колекцію ігор для наочного навчання математиці й грамоті, зауважуючи, що завдяки цим іграм можна простежити, наскільки добре дитина зрозуміла навчальний матеріал. Ігри Декролі, на думку С. Русової, відповідають дидактичним і педагогічним вимогам, бо вони викликають в учнів активність, виховують їхню увагу. Вчена-педагог радить вчителям самим придумувати подібні ігри на зразок Декролі.

Одним із важливих засобів художнього розвитку дитини С. Русова вважала ігри-драматизації, які можна використовувати при вивченні літератури, історії, географії. Читаючи яку-небудь казку чи художній твір дітям можна пропонувати розіграти його в ролях. Діти будуть включені у створення елементів костюмів. В процесі ігор-драматизацій, – зауважувала С.Русова, – діти непомітно навчаються виразно говорити, краще зрозуміють героїв твору, можуть додати щось від себе.

Вивчаючи географію, можна спрямувати учнів на організацію драматичних сцен з життя певних народів. Така гра краще збережеться в пам’яті дітей, ніж сухі сторінки географічного підручника [8, с.9].

Невід’ємною складовою цілісної і комплексної системи С. Русової є фізичний розвиток дітей. С. Русова вважала, щоб сформувати гармонійно розвинену особистість, необхідно знати і розуміти фізичну сутність дитини. Під фізичним розвитком дитини С. Русова розуміла якісні

зміни, що відбуваються у зміцненні фізичних задатків, можливостей і здоров'я дитини в результаті організованого виховання.

Вихователі повинні опікуватися фізичним розвитком дитини, оскільки гарне фізичне виховання створює умови для зміцнення її здоров'я, для кращого розумового, морального, трудового, естетичного виховання.

Основою фізичного виховання дітей дошкільного віку, на думку С. Русової, є рухливі ігри. Педагог писала: „Вона (гра) задовольняє найкраще вимогу дитинства в активності, в різноманітних рухах” [5, с.47]. Завдяки іграм виробляється пластика, координація рухів. „Рухавки зміцнюють м'язні, викликають координацію рухів, здатність угадувати й творчу енергію. Увесь організм від них зміцнюється, набирає сили й використовує з життя усе, що воно може дати привабливого задля того або другого віку дитини” [5, с. 49].

Софія Русова пропонувала свою методику проведення рухливих ігор. Вона вважала, що гра повинна подобатись дітям, а тому вихователь має захопити дітей, створити у них певний настрій на гру. Вихователь також повинен чітко пояснити правила гри. Гра має бути корисною для дітей і в фізичному, і в духовному плані. Разом з дітьми вихователь повинен обмірковувати порядок гри, взяти і самому спочатку участь у грі. Педагог застерігала від надмірного втручання у гру вихователя, вважаючи гру найчистішою й найодухотворенішою дитячою творчістю, що наближається до мистецтва [9, с.81]. Вона радила надавати дітям більше ініціативи. „Бажано, – писала Софія Русова, – щоб наше керування, втручання було якомога менше настирливим, щоб діти грали залобки, щиро, з захватом, хоча б гра й була вигадана дорослими й добре дітям вияснена” [5, с.48].

– На думку педагога, не треба стримувати дітей, постійно робити їм зауваження або карати, бо від цього згасає інтерес до гри, зіпсовується настрій.

Ігри, які потребують швидкого бігу, стрибків тощо, на думку С. Русової, краще проводити на свіжому повітрі, тому вона пропонувала, щоб кожний дитячий садок, кожна школа мали досить просторий власний двір або майдан, де діти мали б змогу гратися в рухливі ігри.

Велику увагу С. Русова приділяла національним іграм: „За всіх часів усі народи мали свої національні ігри і в них виявляли свої особливі оригінальні риси, свої нахили, напрямки думок” [5, с.44]. Вона доводить, що народні ігри виникли не лише заради розваги. Свої корені вони мають у стародавніх фольклорних обрядах, церемоніях, ритуалах. Часто вони задовольняли вимоги життя (змагання із стихійними силами природи, війни), розвивали винахідливість, спритність, забезпечували передачу накопиченого народом соціального досвіду від одного покоління іншому.

С. Русова зазначала, що дітям будуть цікаві ігри, персонажі яких їм знайомі з дитинства: Мишка-скреботушка, Жабка-скрекотушка, Зайчик-побігайчик, Ведмідь з „Рукавички”; Вовк, Коза-мати з Козенятами з „Кози-Дерези”; Журавель і Жабки з „Унадився Журавель...” та ін. З захопленням грають діти в ігри, супроводжувані піснею, наприклад: „Кривий танок”, „Ой учора орав...”, „Ой за гаєм, гаєм...”, „Горобчику”, „Перепілочка”, „Лебідь”, „Вийшли в поле косарі...” тощо [7].

В таких іграх відображення дитиною оточуючої дійсності відбувається в процесі її активної життєдіяльності, шляхом прийняття на себе певної ролі. В процесі гри дитина ніби виходить з-під контролю дорослого і діє самостійно, вільно виявляючи свої почуття і бажання.

Таким чином, на думку С. Русової, ігри розвивають дитину і фізично, і духовно: розширюють і ускладнюють репертуар її рухів, збуджують інтерес до навчання, до мистецтва, формують любов до рідного краю, народу, виховують почуття товариськості, дисципліну. „Гра – найвидатніша форма природного розвитку. В грі беруть участь інстинктивні нахили і природний склад душі (характер), що повстає від спадщини й потрібен людині задля майбутньої діяльності”, – ці думки американського психолога Дж. Болдуїна поділяє С. Русова [5, с.46-47].

Як бачимо, С. Русова приділяла значну увагу як теоретичним, так і практичним аспектам проблеми дитячої гри. Вона висловила чимало цікавих думок щодо значення гри в розвитку дитини, організації ігрової діяльності дітей, які повинні слугувати сьогоденню. Намагання уважно ставитися до внутрішнього світу дитини, враховувати її інтереси, свідчать про гуманні й демократичні прагнення С. Русової.

Література

1. Григорьев В.М. Играйте в лапту! – М.: Физическая культура и спорт, 1988. – 32 с.
2. Зайченко І. Педагогічна концепція С.Ф. Русової: Навч. Посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / Передмова М.Д. Ярмаченка. – 3-є вид., доп. і переробл. – Чернігів: РВК "Деснянська правда", 2006. – 264 с.
3. Русова С. Дидактика: Конспект лекцій, читаних в Укр. Педагог. Інституті ім. М. Драгоманова в 1924/25 р. – Прага: Сіяч, 1925. – 190 с.
4. Русова С. Дитячий сад на національній ґрунті // Світло. – 1910. – Кн. 3.
5. Русова С. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918. – 163 с.
6. Русова С. Моральні завдання сучасної школи // Рідна школа. – Львів, 1938. – №7. – С.109-113.
7. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. – 1912. – Кн.4. – С.15-26; 1913. – Кн. 5. – С.15-22.
8. Русова С. Нова школа // Все для вчителя. – 2003. – №27 (вересень).
9. Русова С. Нова школа соціального виховання. – Катеринослав-Ляйпціг: Українське видавництво в Катеринославі, 1924. – 150 с.
10. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. – Прага: Сіяч, 1927. – 112 с.
11. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. – 124 с.
12. Сазонтъева Н.Б. Игра как метод и проблема современной психологии // Игровое моделирование: методика и практика. – Новосибирск, 1987.

Doroshenko T.V.

SOFIA RUSOVA ABOUT VALUE OF GAME IN DEVELOPMENT OF THE CHILD

The article deals with the necessity of paying attention to the heritage of a prominent teacher S. Rusova. In the focus of the attention there are S. Rusova's ideas as for the theory of origin of the game, its role in child's development and up-bringing of the personality's national features.

Key words: game, pedagogical conception, national factor, theories of game's origin, development, up-bringing, education, humanism.

Дорошенко Т.В.

СОФИЯ РУСОВА ПРО ЗНАЧЕНИЕ ИГРЫ В РАЗВИТИИ РЕБЕНКА

В статье обосновываются актуальность и необходимость обращения в наше время к наследию выдающегося педагога Софии Русовой, освещаются ее взгляды на теории происхождения игры, значение игры в развитии ребенка, в воспитании национальных черт личности.

Ключевые слова: игра, педагогическая концепция, национальный фактор, теории происхождения игры, развитие, воспитание, обучение, гуманизм.